

ՕՐԱԳԻՐ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՏՆՏԵՍԸԸՆ ԵՒ ԻՆԸԿԸՆ

ԳԻՏԵԼԵԱՑ

ԺԱ. ՏԱՐԻ ԹԻԻ 119.

1853

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 1.

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

Փառք Աստուծոյ որ այսպիսի յոշատորեալ դարու հասանք ' .

Եւ մեր խօսքը առաջ տանինք .
գիտնաս որ ազգային լուսաւորութիւն
ըսածնիս երկու մասն ունի , առաջինն է
լուսաւորութիւն ճշմարիտ և յաւիտե-
նական , և երկրորդն է լուսաւորութիւն
բաղադրական . երանի այն ազգին որ այս
երկուքը մէկտեղ ունի : Այսն զի ազ-
գի մը հաստատուն և կարգաւորեալ
լուսաւորութիւնը այս երկուքէն կը բաղ-
կանայ : Յաւիտենական երջանկութե
լուսաւորութիւնը առանց բաղադրական
լուսաւորութեան երկար չգիմանար . և
բաղադրական լուսաւորութիւնն ալ ա-

ռանց ճշմարիտ լուսաւորութեան բանի
չգար . և այս երկուքն ալ ուսմունքով
կ'ըլլայ : Եւ այս ազգային լուսաւորու-
թեան ընթացքը ամենեւին կը նմանի
մարդուս կենացը՝ որ բաղկացեալ է 'ի
հոգւոյ և 'ի մարմնոյ . և թէպէտ մար-
դուս ազնուական մասը հոգին է , բայց
առանց մարմնոյ աշխարհիս երեսը չկը-
նար կենալ և մարդ չըսուիր . նոյնպէս
ալ մարմինը առանց հոգւոյ չկրնար ողջ
կենալ և դարձեալ մարդ չկոչուիր , և
իր անզգայութեան մէջն ալ առանց
հոտեւր երկար ատեն չգիմանար . և
ինչ հնարք ալ որ ընեն առանց հոգւոյ
զմարմինը պահելու , մարդու կենդա-

1 Տես երես 257 .

նութիւն չկրնար ունենալ, ոչ երբէք մարդու կարգ կրնայ մտնել, և ոչ ալ զգացումն և վայելք մը կ'ունենայ: Այս բանիս ճշմարտութիւնը Աւրոպիոյ ազգաց վրայ խիստ յայտնի կ'երևայ. ուրոնք երբոր միայն հոգևոր լուսաւորութիւն ունեցան և քաղաքականութիւնը պակաս էր, չէին կրնար քրիստոնէութիւննին ալ ինչպէս որ պէտք է աղէկ պահել: Այբոր սկսան քաղաքականութիւննին ալ կարգի դնել, այն ատեն սկսան լուսաւորութեան վայելքներն ունենալ. և երբ հաւատքնին սկսան թուլանալ, ոչ միայն յաւիտենական երջանկութենէն զրկուելու վտանգի մէջ ընկան, այլ և աշխարհիս քաղաքակա նութիւնն ալ քիչ մնաց որ բոլորովին պիտի կորսնցնէին, որն որ շատ հնարքներով պահողներն ալ յաւիտենական երջանկութենէն զրկուելէն զատ՝ աշխարհիս հանգստութիւնն ալ ոչ երբէք խաղաղ կրցան վայելելու:

Աստի հիմակուան քաղաքական Աւրոպիոյ լուսաւորութե հիմը դրուած է հաւատոյ վրայ. որ է ըսել թէ այս Աւրոպիոյ լուսաւորութիւնն ու ծաղկումը որ հիմա կը տեսնենք, եկեղեցականներէ սկսած է, որոնք նախ հաւատնուն մէջ զօրացած՝ սկսեր են ժողովրդեան մէջ խոթել կրօնքի ճշմարտութե հետ նաև ուսումնականութիւն և քաղաքականութիւն, ամէն տեսակ բանի վրայ գրքեր շարադրելով և ժողովրդեան տըղաքը դաստիարակելով կրօնքի վարդապետութեան, ուսումնականութեան և քաղաքականութեան մէջ. որոնցմով ժողովուրդը սկսեր է մարդկութեան օրէնքը ճանչնալ, քաղաքական կռիւներէ ձեռք քաշել, և ուսմամբ ու գիտութիւններով ծաղկիլ: Այս քաղաքականութեան աւելի զարգանալուն պատճառն ալ եղեր են վաճառական ընկերութիւնները, և երկրագործութիւնը ծաղկեցնելով. որովհետև ասոնցմով հարրաւորութիւն կը ժողովի, և հարստութե ամէն տեսակ յառաջադիմութեան ճամբաներ կը բացուին, արուեստներ, հրատարակչութիւններ կը ծաղկին և ա-

մէն տեսակ մեծագործութիւններ կ'ըլլին:

Արեմն հիմա մէկ Աւրոպիոյ ծաղկեալ ազգ մը մտքիդ առջև բեր, որն որ կ'ուզես. և կը տեսնես որ նախ իրենց եկեղեցականները սկսեր են տարածուիլ ազգին մէջ, և ազգին տղոց բարոյական և ուսումնական կրթութիւն տալ. անով ժողովուրդը խաղաղացած՝ սկսեր է խելք բանեցնել, ու զանազան ընկերութիւններով մէկ կողմանէ վաճառականութիւնն ու երկրագործութիւնը ծաղկեցնել, և մէկ կողմանէ ալ հարստութիւննին գործածել ամէն տեսակ արուեստները և գիտութեան մասունքը տարածելու, և ժողովրդեան ամէն տեսակ հանգստութիւնը հոգալու: Հիմա օրինակի համար քեզի յիշեմ՝ Անետիոյ գաւառին մէջ միայն Անետիկ քաղաքին հիմակուան վիճակը, ուսկից համեմատաբար բոլոր գաւառին վիճակն ալ կ'իմացուի. որն որ մեր ազգին պէս ուրիշ տէրութեան հպատակ է:

Նախ պէտք է գիտնալ որ Անետիոյ գաւառը իր պղտիկ տարածութեան մէջ երկու միլիոն երկու հարիւր հազար բնակիչ ունի, մէջը տասնեութը քաղաքներ կան և շատ մրն ալ գեղեր: Այրկրագործութիւնը այն աստիճանի ծաղկած է՝ որ կրնանք ըսել թէ կանգուն մը պարապ տեղ չկայ. ինչուան գետեղերքներուն ջրէն դուրս եղած տեղուանքն ալ խոտ կը ցանեն ու կը հնձեն. այս երկիրներէն տարեկան եկած եկամուտը այնչափ շատ է գաւառին պղտիկութեանը համեմատ՝ որ չգիտցողը կարծէ թէ ոսկոյ հանքեր կան մէջը: Այնպէս ալ առատ է արջառի և ոչխարի հօտերը՝ առանց կորսնցնելու անոնց համար և ոչ մէկ արտավար դաշտ մը՝ վարպետ հնարագիտութեամբ: Հանքաբանութեան և ուրիշ երկրաբանութեան անթիւ անհամար զննութիւններ ըրած ու շատ հատորներ Անետիոյ գաւառին վրայ գրած են. և բոլոր գաւառին քովի ծովը և ցամաքին վրայ ինչ չափ տեսակ կենդանիներ, թռչուններ, ձկուներ, խելք և միջատք կրնան գտնուիլ, ամէնքը

քննած և ամենուն վրայ մանր տեղեկութիւններ այլ և այլ երևելի անձանց մէջ գրուած է : Այնպէս երկրին հին վիճակը և նոր վիճակը տեղն 'ի տեղ քննած ու ամէն կարևոր տեղեկութիւններ տրուած է : Համառօտութեան համար միայն I) ենետկոյ վրայ խօսելով, այս քաղաքիս բնակիչքը են հարիւր քսան հազար . որուն մէջի այլ և այլ աստիճանի և կարգի վարժարաններուն և դպրոցներուն թիւը քսան և մէկ հատ է , որոնցմէ եօթը՝ գիշեր ցորեկով . թող մասնաւորաց դպրոցները , որ առանձին տէրութենէ քննուած վարժապետներ բացած են : Այլոր գաւառին մէջ գտնուած դպրոցներուն թիւն է հազար չորս հարիւր քսանեկին , հինգ հազար տէրութեան քննուած վարժապետներու ձեռք . բոլոր աշակերտներուն թիւը 64,390 մանչ և աղջիկ . ասոնցմէ դուքս է Պատուայի համալսարանը մեծ ուսմանց համար , որուն մէջ յիսունէն աւելի երևելի վարժապետներ և հազարի չափ աշակերտք կան . և այս ամէն վարժապետներուն եկամուտը տէրութիւն կու տայ : II) իայն I) ենետկոյ մէջ եղած որբանոցներուն , աղքատանոցներուն , հիւանդանոցներուն ու ծերանոցներուն , և հասարակաց օգնութեան կարօտներուն թիւը 30,000էն աւելի են . որոնց համար գլուխ դրած ստակը բոլորը մէկէն է 25 միլիոն ֆլանք , որ ըսել է 100 միլիոն դաշեկան , որուն տարեկան շահը չբաւելով , միշտնոր ստակի ժողովք ալ կ'ընեն բարերարներէն ամէն տարի . ասոնց մէջն է աղքատ աղջկանց օժտի համար սահմանած ստակն ալ : I) ենետկոյ մէջ հաստատուած է իրեք ուսումնական ընկերութիւններ ուսման այլ և այլ մասունքը ծաղկեցնելու համար : Հոն կան ինը հասարակաց մատենադարաններ , որոնց գլխաւորն է սուրբ Սարկոսի գրատունը , մէջի գրոց թիւը 100,000 , և 8,000 ալ ձեռագիր . քսանուերկու ալ առանձնակաւնաց ընտիր ժողովածոյ մատենադարաններ . տասնեւից հաւաքմունքներու սրահներ , բնաբանական գործեաց , պատկերաց , արձանաց , հնութեանց ,

կենդանաբանութեան , և այլն . ինը հաւաքմունք դրամական . լրագիր ընթերցող ժողովարան մը , մէջը կայ վաթսուն տեսակ լրագիր . թող որ գրեթէ ամէն սրճանոցներ ունին իրենց քանի մը լրագիրները՝ եկող գացողին կարգալու համար : Տասն են քաղաքին մէջը ելած լրագիրները այլ և այլ տեսակ : Աթոք տպարան , որոնցմէ ամենէն պզտիկին մէջ վեց մամուլ կայ , երևելիներուն մէջ տպագրութեան վերաբերեալ ամէն կարևոր գործարաններն ալ կան . թող առանձին վիմագրութեան և պատկերաց գործարանները : Այլ և այլ գործարաններ ապակւոյ , յախճապակի , աստղաքարի՝ որ ուրիշ տեղ մը չկայ ասոր պէս կատարեալ , շաքարի , գարեջրոյ , օղոյ , մեղրամամի , չերոճէնի , և այլն : (Ժող բազմութիւ պատկերահանները , արձանագործները , ճարտարապետները , և ուրիշ ամէն տեսակ ճարտար արուեստաւորները : Արևելի է նաւարանը՝ որուն մէջի գործարանները դրսէն ուզողին համար ալ կ'աշխատին : III) է վաճառականութեան ժողովարան : II) իայն Փափատոփոլի վաճառականը 50 նստունի իրեն առանձին :

Եւրոպական զբօսանաց համար քաղաքին իրեք կողմը իրեք զարդարուն պարտէզներ կան ծառազարդ ճամբաներով . և եօթը երևելի թատրոն , թող ուրիշ առանձին զբօսանաց տեղուանքք . երեսունուիրեք հրապարակ ունի քաղաքին մէջ տեղուանքը՝ շրջագայութեան համար . որոնց ամենէն գեղեցիկ և հրաշալին է սուրբ Սարկոսի հրապարակը , որ ամէն գիշեր կազմ լուսով զարդարուած , և մէջը զինուորական նուագարան կ'ըլլուի . սովորութիւնը չգիտցող մը թէ որ հանդիպի՝ մեծ հանդիսի գիշեր կը կարծէ :

I) ենետկոյ գաւառին եկեղեցական առաջնորդութիւնը տասուերկու եպիսկոպոս ունի . որոնք ունին իրենց եկեղեցական վարժարանին գիշեր ցորեկով բազմութիւ աշակերտներով . բոլոր գաւառին քահանաները այն վարժարաններուն մէջ պէտք է սր կրթուին : I)

սոնցմէ զատ կան բազմաթիւ վանքեր կրօնաւորաց և կուսանաց, որոնք ժողովրդեան վրայ կ'աշխատին : Ա՛նեւտկոյ մէջ հինգհարիւրի չափ են վարդապետները, և քառասունը չորս ժողովուրդապետական եկեղեցի ունին . իսկ ամէն եկեղեցիներուն թիւն է 120 . և այս քահանաները իրենց պաշտօններուն համեմատ ունին իրենց չափաւոր եկամուտը : Արեւոտէն ալ աւելի աշխարհականաց հոգեւոր ընկերութիւններ կան, որոնք դրամաժողով կ'ընեն, ու առանձին հանդէսներ կը կատարեն : Ա՛հա քեզի 120 հազար բնակիչով քաղաքի մը քաղաքականութիւնը վեր 'ի վերոյ յիշատակած՝ շատ բան զանց առնելով . ուսկից կրնաս ամբողջ գաւառին վիճակն ալ իմանալ :

Այս ամբողջ գաւառին մէջ հասարակաց պէտք եղած ծախքերը հոգալու համար, զոր օրինակ քաղքէ քաղք՝ գեղէ գեղ ճամբաներուն նորոգութեանց համար, հասարակաց շէնքերը, եկեղեցիները նորոգելու, և նորէ նոր պէտք եղածները շինելու համար, ջրանցքներուն, կամուրջներուն նորոգութեյ համար, երկիրներուն վրայ առանձին տուրք ձգած է . ուսկից տարին 20 միլիոն ֆռանք կը ժողովի, ու այս ստակը կը պահէ տէրութիւնը . ու պէտք եղած ժամանակը տարուան մէջ կը ծախէ : Աւրիշ առանձին տուրքերէ ալ կը հանէ տէրութիւնը հասարակաց բժիշկներու և դեղավաճառներու եկամտի համար, որ աղքատներուն ծառայեն առանց ստակ պահանջելու . որովհետեւ ամէն մէկ գեղին մէյմէկ բժիշկ սահմանուած են տէրութենէն, ինչպէս են վարժապետներն ալ :

Ա՛հա քեզ երկու միլիոնէն քիչ աւելի լուսաւորութիւն ունեցող ազգի օրինակ, որ թերեւ կարենայ փառք տալ լուսաւորութիւնը մէջերնին ծաղկած ըլլալուն : (Թերեւ ըսի . որովհետեւ եթէ իրենց հարցընես, իրենք փառք տալէն դեռ շատ հեռու են . մանաւանդ եթէ փառք տալու տեղ՝ ցաւ և գանգատ է բերաննին՝ որ շատ ետ մնացեր են կատա-

րեալ լուսաւորութենէն :) Իսկ եթէ ինչ բաներ են արգելք ընողները ասոնց կատարեալ լուսաւորութեանը, որուն որ կը փափաքին . երբ լսես պիտի զարմանաս . վասն զի այն բաներն զորոնք դուն թերեւ մեր ազգին լուսաւորութեանը նշաններ կը սեպես, Արոպայի ազգերը զանոնք իրենց կատարեալ լուսաւորութեան արգելքներ կը սեպեն, զոր օրինակ են՝ ամէն մարդ իր մտածածը հասարակաց մտածութեան տեղ գործածել . չարամիտ մատենագիրներուն գրքերը կարգալ ու ամէն կարգացածին հաւտալ . կրօնքը, հաւատքը երկրորդական բանի մը պէս սեպել և ամէն մարդ իր ուզածին պէս մեկնել . եկեղեցականաց առաջնորդուէր զինքը կարօտ չսեպել . լրագիրներու և գրոց ազատութիւն տալ ամէն ուղածին զրելու . անսանձ համարձակութիւնը քաղաքականութիւն սեպել, և այլ ասոնց նման գործք՝ զորոնք չեն կրցած մէջերնէն բոլորովին անհետ ընել, անկարգ մարդկանց չար օրինակները անպակաս ըլլալուն : Ա՛հա այս տեսակ մտածութեանց և գործոց ետեւ եղողները եթէ որ չը պակսին ազգի մը մէջէն, ոչ կատարեալ խաղաղութիւն կ'ըլլայ և ոչ ալ լուսաւորութիւն : Իսկ Արոպայի մէջ այս տեսակ անկարգութեանց բոլորովին չը պակսելուն, մանաւանդ երբեմն աւելինալուն պատճառն է՝ որ երբեմն կ'ելլեն այնպիսի անկարգ ուսումնական անձինք, որ իրենց գիտութիւնը կը գործածեն տարածելու իրենց անկարգութիւնը, և ժողովրդեան միտքը կը շփոթեն : Այս շփոթութիւնը այս դարուս մէջ այնչափ զօրացաւ, որ այսպիսի լուսաւորութեան ժամանակ խեղճ դուրս բարբարոսութեան գործքեր սկսան երևնալ : Իայց մէջերնին գտնուելով այնչափ իմաստուն եկեղեցականներ և բարեպաշտ աշխարհականներ, անոնք նեցուկ կ'ըլլան ազգին, և թող չեն տար որ բոլորովին բարբարոսութեան մէջ իյնան : Ա՛րդ այսպէս ծաղկեալ Արոպայի ժողովուրդները հազիւ կրնան ըսուիլ լուսաւորութեան դարու մէջ : Իսկ մեր ազգը . . . Եկ հիմա

քեզի հետ դառնանք Հայաստան մեր ազգին լուսաւորութիւնը տեսնելու՝ թէ ինչ վիճակի մէջ է. երթանք ելլենք Մարաստ լեռան գագաթը, ու այն բարձրութենէն բոլոր մեր ազգին բնակած տեղուանքը աչքէ մը անցնենք : Տես ահա մեր ազգայինքը որ Վենետիկոյ գաւառին բնակիչներէն աւելի թուով չորս միլիոն կը համրենք, սփռուած այսչափ ընդարձակ աշխարհի մէջ, որուն տարածութիւնը հարիւր յիսուն հազար միլիոն է. աչքդ մէյմը պտըտցու, նայէ թէ ինչ քաղաքականութիւն և լուսաւորութիւն վայելու հետ են. և ազգը իրեն լուսաւորութեան հիմը ինչ բանի վրայ դրեր է, որ կարենայ պարծենալ ու փառք տալ Մտուծոյ : Վայէ թէ այսչափ ընդարձակութեան դաշտերու, ձորերու, լեռներու մէջ քանի քաղաք կը տեսնես՝ արժանի քաղաք անուանելու : Չորս հինգ հատ հազիւ, որոնց մէջի ազգայինք ալ որ քիչ մը քաղաքականութեան համը առած ինչ ըլլալը գիտեն, քանի հարիւր հազար հոգւոյ կը հասնին, մինչդեռ չորս միլիոնը քառասուն հարիւր հազար ըսել է : Սեյի, շատ առաջ մ'երթար հարիւր հազարներու. պարզ քանի հազար ըսէ : Հապա ո՞ր են այս քառասուն անգամ հարիւր հազար Հայ ազգայինք : Սէյ մը աղէկ գիտելով չորսդիւ նայէ. կը տեսնես. ահա հազարաւոր խեղճ ողորմելի գեղեր. ահա բոլոր այս գեղերուն մէջ ցրուած են մեր ազգայինք : Ուրեմն այս ողորմելի գեղերն են մեր ազգին հիմնական բնակութեան տեղուանքը. այս մեր ազգին վիճակը, կ'ըսեմ. վասն զի քանի մը կարդալ գրել գիտցող քաղքի բնակիչներէն զատ, ազգերնիս բազմաթիւները այս գեղերուն մէջիններն են : Հիմա այսպիսի գեղերու մէջ քաղաքականութիւն, լուսաւորութիւն մի կը փնտռես : Խեղճ մարդիկ, հազիւ կրնան երկու պատառ ապրելու հացերնին գտնելու. դու անոնց մէջ քաղաքականութեան, լուսաւորութեան կարգ գտնել կ'ուզես. որոնք որ կարդալ գրել չգիտնալէն ետեւ, հազիւ իրենց հոգւոյն

հարկաւոր՝ հաւատքնուն էական բաները գիտեն, հազիւ շիտակ խաչ մը հանել, Հայրմեր մը ըսել. անալ թէ որ շիտակ կրնան նէ : Շատ գեղի քահանաներու գիտութիւնն ալ ըստ այնմ իմացիր : Ո՞վ ցաւալի վիճակ. ես աչքովս տեսեր եմ այսպիսի խեղճութիւն, ու սրտէս արիւն քաղցուցեր եմ :

Այս է ահա հիմնական լուսաւորութիւնը : Օայս խօսքերս չէ թէ անարգելու կամ յուսահատցնելու համար կ'ըսեմ ազգային ջանասէր անձինքը, քաղցի. այլ միայն ճանչցնելու համար ազգերնուս կարօտութիւնը՝ որ ըստ այնմ ջանան : Այս կը գովեմ ազգին լուսաւորութեան փափաքողները, որ դպրոց բանալու հարկաւորութիւնը ճանչցեր են և ետեւ են որ ազգին մէջ այլ և այլ կողմերը դպրոցներ բացուին. բայց թէ այն դպրոցներուն մէջ ինչ սովորեցնելու է, ինչպէս սովորեցնելու է, զայն գիտցող ալ եթէ կայ, սովորեցնող գտնալը շատ դժուար է : Վարդի մը հոգին պիտի ըլլայ ճամարտութեան անաղօտ լոյսը, չէ թէ քանի մը ուսմանց համառօտ սկզբունքները : Վարդին չէնքը ստակով կը շինուի, զայս գիտեն ամէնք. բայց մէջի կառավարը ինչով կը շինուի : Օայս չգիտնալով, հարկ կ'ըլլայ փնտռելու պատրաստ վարժապետներ, որոնք շատ անգամ այն կարդալ գրել գիտցողներն են, որոնք գործքի մ'ալ չեն կրցած գլուխ դնել : Բայց դու գիտցիր որ կըրթեալ ազգաց մէջ քերական սովորեցնող վարժապետն ալ քննուածու վկայուած մարդ պէտք է որ ըլլայ :

Երբ հիմա ազգերնիս կը փափաքի երջանկութեան ճամբան մտնել, պէտք է որ քանի մը խելացիներ մէկտեղ ժողովին ու խորհին՝ թէ ինչ հիմն պէտք է դնեն ազգին կարգաւորեալ լուսաւորութեանը համար : Բայց թէ ո՞վ մի թէ ամէն մէկը մէջ ինկած իր բնական ճանչցածը խօսելով և գրելով, և քանի մը դպրոցներ բացած ուղածնին սովորեցնելով՝ երջանկութիւն մի պիտի ըլլայ :

ԲԱՐ. Իրենք կրցածնին և գիտցած,

նին կը ջանան ընել . բայց չգիտցածնին ինչպէս կրնան ընելու :

— Տանքերնին կը գովեմ . բայց այսպիսի բաներու մէջ գիտցածնին պէտք չէ որ բաւական սեպեն . այլ օրինակէն պէտք է սովորին . վասն զի աղէկութիւն ուզողը աղէկ օրինակին պէտք է հետեւի . Ուստի եթէ կ'ուզէ մեր ազգը ճշմարիտ լուսաւորութեան ձեռք զարնել , պէտք է քննէ ուրիշ ազգերուն բռնած ճամբան : Եւ յայտնի կը տեսնենք որ եւրոպական ազգաց քաղաքականութեան և լուսաւորութեան վիճակը ամէնքն ալ եկեղեցականներու ձեռքով սկսած է : Եւ չէ թէ միայն հիմնական դարուս քրիստոնէութեան ժամանակին լուսաւորութիւնը եկեղեցականներէն է . այլ և հին հեթանոսութեան ժամանակն ալ ազգերուն քաղաքական վիճակը իրենց քուրմերուն սկզբունքներովը կը կառավարուէր . և անոնց տուած սկզբանցը , կանոններուն վրայ ժողովրդեան վարմունքը կը յարմարցուէր : Սուրբ Վիլքն ալ կը վկայէ այս բանիս Խորայեւրոպացի կարգերը , օրէնքները , քաղաքականութիւնը Սոլսէսին և քահանայից ձեռքով հաստատելով . և Խորայեւրոպացի ուսումնականութիւնը բոլոր և և տալոց քահանայից ձեռքով կ'ըլլար : Եւ և չար մարդիկ իրենց չարութիւնը սուտ քահանայներու ձեռքով առաջ կը տանէին : Երբեքովմ թագաւորեց Խորայեւրոպացի տասը ցեղին , և ուզելով զանոնք Եւրոպայի ցեղէն օտարացնել , մէկ հատիկ դիւրին հնարք գտաւ դէտացիները քովէն հեռացնելը , ու անոնց տեղ քուրմեր դրաւ , և բոլոր ժողովրդեան սիրտը և միտքը անոնց ձեռքով փոխեց : Եւ այսպիսի յայտնի բանի վրայ չերկնցընենք խօսքերնիս : Եթէ մեր ազգին Սեսրովպեան Սահակեան ոսկեղարը անմահ յիշատակաց արժանի , եկեղեցականներէն չըսկսաւ մի . և այն ատենի Սեսրովպեան դպրոցին մէջ կը թուած ուսումնականները՝ եկեղեցականք չեղան մի , որոնք այնչափ բազմութիւն գրքերով զարդարեցին ազգերնիս . և ինչուան հիմա ազգերնուս մէկ մեծ պար-

ծանքը անոնք չէն մի : Եւ այս ամէն փորձերը ազգերնուս առջին ունենալէն ետեւ՝ ալ տարակոյս չմնար որոշելու մեր ազգին հիմնական ինչ վիճակի մէջ ըլլալը և ինչ ընելիքը :

Եւ . Երբեք կը տեսնեմ թէ ինչ որ ես կարծէի այն չէ . բայց հիմա դու ըսել կ'ուզես թէ դեռ մեր ազգը լուսաւորութեան չէ սկսած :

— Եւ ան չեմ ուզեր ըսել , այլ ցաւակից ըլլալով ազգերնուս խեղճութեանը վրայ՝ կը յայտնեմ , որ սկսի ուղիղ լուսաւորութեան ճամբան մտնել՝ հիմն դնելով լուսաւորութեան եկեղեցականաց կըթու-

թիւնը և անոնց դաստիարակութիւնը : Ուստի իրեն այս խեղճութեան դարման տանելու համար , պէտք է որ ազգը ամէն բանէն առաջ՝ բոլոր իր ջանքը բանեցնէ քահանայացու տղոց համար առանձին վարժարաններ բանալու՝ իմաստուն եկեղեցականաց հսկողութեան տակ . և այնպէս լաւ հրահանգելով ազգին ամէն եկեղեցականները , և բարոյական և կրօնական անսխալ սկզբունքը տպաւորելով անոնց մտքին մէջ , անոնց մով ազգին լուսաւորութեան հաստատուն հիմն դնէ , որպէս զի ետքը անոնց առաջնորդելովը կատարեալ դաստիարակութեան առաջ երթան ազգին վարժարանները , կրօնական հարկաւոր գիտութեանց հետ ծաղկեցնելով ազգին նաեւ քաղաքականութիւնը օրինօք և կարգօք : Եւ այսպէս այս կըթեալ , իմաստուն և առաքինի հովիւները հսկեն իրենց յանձնուած ժողովրդեան վրայ , և ամէն քաղաքներու և գեղերու մէջ բարոյական կըթութեան դպրոցներ բանան . որոնց մէջ կըթուած տղաքը սկսին քաղաքականութիւնը ծաղկեցնելու ճամբաները՝ ի գործ դնել ամէն տեսակ միաբան ընկերութիւններու ձեռքով : Եւ ասն զի դու ալ գիտես , բարեկամ , որ շէնք շէնելու կանոնը առանց գիտնալու , միայն փափաք ունենալով՝ և անտաշ քարերը վրայէ վրայ դիզելով շէնք չլինուիր : Ուստի իմաստուն առաջնորդներ հիմա կուց պէտք է սկսին կարեւոր գլուխութիւններու ձեռք զարնել . չթողուն որ

խաշինք իրենց գլխուն կառավարուելով չանսացողունք խոտորին ուզող ճամբէն . արգիլեն օտար , փնասակար և թիւնալից գրոց ընթերցումը , որոնք նաև իրենց ազգին իմաստնոց առջևն ալ յարգ չունին . զսպեն անսանձ ստահակները և չթողուն որ ամէն մարդ խելքին եկածը իբրև հաւատոյ ճշմարտութիւն գրէ ու վարդապետէ , այլ մանաւանդ յորդորեն՝ որ այլ և այլ ազգաց անկարգութիւնները և յանդգնական անմիտ կարծիքները մէկ գի ձգելով , միայն անոնց բիւրաւոր աղէկութիւններէն լաւ օրինակներ փութան առնելու . առանց երեսպաշտութեան ընտրեն ազգայնոց ամէն մէկուն արդիւնքը , ոչ զոք գովեն առանց արժանաւորութեան , և անաչառ յանդիմանեն ծուռ ճամբայ բռնողը և ուրիշները խոտորեցնել ուզողը . չկարծեն որ մարդավարութեան դէմ է և խռովութեան պատճառ՝ մէկուն հրապարակական և գայթակղեցուցիչ պակասութիւն եղբայրսիրութեամբ յանդիմանելը , ու միամիտ ժողովուրդը անկէ զգուշացնելը . մէկ խօսքով , կարգ կանոն դնեն տպագրութեան ազատութիւն , ինչպէս ամենայն ծաղկեալ և իմաստուն ազգ Լատինոյ արթնութեամբ կը հսկեն իս բանիս վրայ . որպէս զի չըլլայ որ ծուռ և մոլար սկզբունք միամիտ ընթերցողաց և խեղճ ժողովրդեան միտքը պղտորէ , որով փոխանակ լուսաւորութեան՝ պատճառ ըլլայ աւաղելի կուրութեան և կորստեան :

Եւս է ահա լուսաւորութեան ճամբան , այս է գովելի ընթացք յառաջդիմութեան . չէ թէ առանց կարևոր գիտութեանց , և քանի մը լեզուներ սովորելով , և բարոյականնին աւրած անհաւատ մարդկանց գրուածներ կարդալով՝ անոնցմէ թոյն քաղելը , և մոլորութեան յորձանքներու մէջ իյնալով՝ ազատութիւն մտաց ունեցողի մը պէս պարծենալը :

Արուն օրինակ կրնայ բերուիլ Իզմիր նոր տպուած տետրակը՝ որ կը ջանայ ցուցնելու թէ Պետրոս առաքեալը Հռոմէմ չէ գացած . որն որ նորաղանդներուն հնարած՝ և իրենցմէ ալ ընդհան

րապէս արհամարհուած կարծիք մըն է . և տետրակը գրողը նոր լսեր է . և մէկէն հաւաներ է , որ կը ձեւացնէ թէ ինքը մտածեր գտեր է . որով կը համարձակի ամէն մեր ազգային սուրբ Հարքը սուտ հանել , և ուրիշ ամէն ազգաց հայրապետները և աստուածաբանները անխելք և խաբուած ցուցնել . ընդհանուր մեր ազգային աւանդութիւն ալ կ'արհամարհէ . որովհետեւ ազգերնուս մէջ ամենէն յետին տգէտն ալ գիտէ որ Հռոմէմ Պետրոսի աթոռ է , զորն որ Պետրոս Պօղոս կ'անուանեն . թող յունաց և բոլոր եւրոպացւոց և Միջոյ ամէն քրիստոնէ ազգաց աւանդութիւնը . մինչև Հոյները հին ատենը վիճաբանութիւն ալ ընեն ըսելով թէ որովհետեւ կայսեր աթոռը Հռոմէն Պօլիս փոխադրեցաւ , Պետրոսի աթոռն ալ պէտք է փոխադրուի : Ի՞նչ չտեսներ որ այս նոր կարծիքը ամենեւին անտեղի և չըլլալու բան է : Յաւալին այն է՝ որ այսպիսի յանդուգն կարծիք մը հիմա ազգին մէջ կը հրատարակուի իբրև ճշմարիտ : Ինչպէտ հաւատալու բան չէ թէ ազգը ընդունի այսպիսի անտեղի կարծիք մը :

Եւս այսպիսի ծուռ տրամաբանութեամբ ետև առաջը չմտածելով խորհրդածութիւնն ու ծուռ հետեանք հանելը՝ կարգաւորեալ ուսմունք չսորվելէն առաջ կու գայ . և ասանկով ոչ երբէք լուսաւորութիւն կ'ըլլայ ազգին մէջ : Բայց այս ընողները որովհետեւ կարգաւորեալ սկզբունքով մտածել սորվեցընող չեն ունեցած , անոր համար ըստ իմիք անմեղադրելի կ'ըլլան , և աւելի կարեկցութեան արժանի են , քան թէ անոնց դէմ վիճաբանութիւն ընելու . որովհետեւ առանց տրամաբանութեան խօսողի մը հետ վիճաբանութիւն ալ չըլլար :

Եւս այսպէս , սիրելի , բիւրաւոր պակասութիւններու դեռ դարման մը չտուած , արդեօք կը համարձակիս ըսելու թէ մեր ազգը լուսաւորեալ դարու մէջ է :

զիս՝ որ այսպէս յուսահատած չթողունք . այլ մէկ ճար մը մենք ալ մեր կողմանէ մտածենք , որ Մտուած ալ մեր ջանքը տեսնելով օգնէ մեզի :

Եւ այն ատենը դարձայ ըսի իրեն . Բարեկամ, մենք ինչ ճար կրնանք ընել . ինչ որ ըսենք՝ ծուռ մտքով կ'առնեն ու զմեզ կ'անարգեն : Հիմա այն օրուան հասանք՝ որ կարծեմ պէտք պիտի ըլլայ ոտքի փոխնիս ալ թօթուել ու քաշուիլ մեր Տրդատ թագաւորին պէս ու յառանձնուէ ազգին թշուառութիւնը ողբալ :

ԲԱՐ . Զէ այդպէս , սիրելի , ինչ որ ալ ըլլայ ազգերնիս է , պէտք է աշխատիլ վրան՝ քանի որ շունչը վրանիս է : Ի՞նչ որ ուրիշ բան մ'ալ չէս կրնար ընելու , գոնէ սա հիմակուան ինծի հետ եղած խօսակցութիւնը հրատարակենք , տեսնենք ինչ ազդեցութիւն կ'ընէ կարգացողներուն : — Կարծես որ այսպէս խօսակցութիւններէն բարիք մը կարենայ պիտի ըլլալ :

ԲԱՐ . Ի՛նչ ըսել է . ինչպէս դու ալ առաջ ըսիր , ազգերնուս մէջ՝ խիստ շատերը բարեսիրտ են , չգիտնալով կը սխալին : Ի՛հա ես ալ այդ ծուռ կարծեաց վրայ եի . բայց հիմա հասկըւայ , և կը փափաքիմ որ ճշմարիտ լուսաւորութիւն ըլլայ ազգերնուս մէջ . ո՞ր գիտէ այս խօսակցութիւնիս սրչափ ինծի պէս մարդկանց ալ սիրտը կը շարժէ : Եւ ես կարծեմ թէ ով որ առանց կրքի մտադրութեամբ լսէ այս համառօտ խօսակցութիւնիս , օգուտ կրնայ քաղել :

— Եթէ այդպէս յոյս ունիս , շատ լաւ . թէ և օգուտ մը չըլլայ՝ մնաս մ'ալ չըկայ . շատ շատ քիչ մը զիս պիտի նախատեն . մենք արդէն ազգերնուս սիրոյն համար նախատուիլը յանձն առած ենք . և անիրաւ նախատինք լսելով ալ մեզի մնաս մը չէ եղած :

Ուրեմն հիմա ով սիրելի ընթերցող , եթէ իրաւունք տաս այս մեր տրամախօսութեանը , յայտնի է որ սրտիդ մէջ կիրք չկայ . ուստի մեզի հետ ազգերնուս խեղճութիւնը վրայ ցաւելով , եթէ ձեռքդ կու գայ՝ ազգին ճշմարիտ լուսաւորութեանը օգնելու ջանա : Իսկ եթէ

այս խորհրդածութիւնները քեզի աւելորդ երեւնան , և կրքով գրած համարիս , քեզի ուրիշ բան չեմ ըսեր , միայն թէ վախցիր որ դու ալ կրքի մէջ չըլլաս . և քանի որ ատանկ կիրք մը գտնուի վրադ՝ ազգին օգուտ մը չէս կրնար ընել . բայց ազգին սիրոյն համար գոնէ զգուշացիր մնաս ընելէն :

Հ . Պ . Մ .

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԱՌԱՅՆԵՐ

ԴԻՈՆԻՍԻՈՍ բռնաւորն հարցուց Արիստիպոս փիլիսոփային . Ինչո՞ւ փիլիսոփայք մեծամեծաց գոնէր կը պաշտին , ու մեծամեծք փիլիսոփայից գոնէր չեն երթար : — Պատասխանեց Արիստիպոս . Վասն զի փիլիսոփայք կը ճանչնան իրենց կարօտութիւնն :

ՍՏՈՅԻ մամստասիրութիւնն է ճանչնալ մարդկանց տգիտութիւնը :

ՆԻԿՈՒ

ԻՄԵՍՏՈՒՆՆ ոչ երբեք առանձին կը մնայ :

ԹԷՈՓՐԱՍՏ

ՏԳԻՏՈՒԹԵԱՆ խաւարն կը պատէ այս լուսաւորեալ դարուս մէջ , ինչու որ՝ գող ու մուրացկան գրիչներ շատցեր են :

ՇԱԴՈՊՐԻԱՆ

ՊԼԱՏՈՆ ասէ . Ամենայն մակացութիւն որոշեալ յարգարութենէ և յայլոց առաքինութեց , խաբէութիւն և ոչ իմաստութիւն տալի :

ՍՈԳՐԱՏԷՍ ասէ . որպէս զմեզուն տեսանեմք՝ ի վերայ ամենայն ծաղկանց նստեալ , սակայն զափտանին առնուլ , նոյնպէս ամենայն իրաց պարտ է հմտանալ , սակայն զօգտակարն առնուլ :